

Mr. sc. Marina Carić, asistent
Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu

POJAM NAČELA PRAVIČNOG POSTUPKA PRED KAZNENIM SUDOM

UDK: 343.1

Primljeno: 03. 03. 2006.

Pregledni rad

U članku se raspravlja o pojmu načela pravičnog postupka pred kaznenim sudom kao stožernom načelu suvremenog kaznenog procesnog prava. Nakon utvrđenja mjesta načela pravičnosti u sustavu načela kaznenog procesnog prava, izlaže se sadržaj pojma načela pravičnog postupka u kaznenim stvarima. Radi se o složenom pojmu čija se suština ostvaruje pomoću takve konstrukcije postupka koja procesnim sudionicima jamči jednake mogućnosti utjecaja na njegov ishod. Univerzalna prihvaćenost načela pravičnosti očituje se u njegovom konstitucionaliziranju u glavnim međunarodnim pravnim aktima o pravima čovjeka. Pojam pravičnog postupka povijesno je nastao kao pravni standard angloameričkog prava, pri čemu je drugi značajan kreator tog načela Europski sud za ljudska prava, odnosno Europska komisija za ljudska prava, koje institucije u svojoj bogatoj praksi razrađuju pojedine elemente tog etičkog i pravnog načela. Izlažući kriterije koji služe za procjenu da li jedan postupak udovoljava načelu pravičnosti, autorica obrađuje opće elemente koji vrijede u svakom sudskom postupku i posebne elemente koji su usklađeni sa specifičnom prirodom pojedinog kaznenog postupka. Na kraju analize pojma načela pravičnosti postupka autorica zaključuje da sveobuhvatnost ovog stožernog kaznenoprocenog načela pruža nove mogućnosti na putu iznalaženja ravnoteže između dviju suprotstavljenih tendencija – tendencije učinkovitosti kaznenog postupka i tendencije zaštite ljudskih prava građana.

Ključne riječi: kazneni postupak, načelo pravičnosti, postupak, Europski sud za ljudska prava, nezakoniti dokazi, pretpostavka okrivljenikove nedužnosti

1. UVODNE NAPOMENE

Temeljna ljudska prava i slobode danas su jedna od najčešće spominjanih sintagmi u unutarnjem, osobito ustavnom i kaznenom, te međunarodnom pravu. Segment ovog izuzetno širokog područja pravne zaštite predstavlja kompleks "prava čovjeka" usko vezan uz kaznenopravnu, a još više uz kaznenoprocenku problematiku. Ne ulazeći u složeno značenje samog pojma može se sasvim uopćeno reći da su to prava koja pripadaju svakom čovjeku, bez obzira na njegov građanski ili politički status, a u kaznenopravnom smislu nevinom, ali i krivom počinitelju kaznenog djela. Kaznenoprocenka pravna regulativa, a napose praksa,

lako se od “sustava zaštite” preokrene u instrument za zatiranje prava čovjeka. Da bi se izbjegla ova opasnost bilo bi korisno u pravne sustave ugraditi “osigurače”, jer bi se u protivnom kazneno pravo moglo pretvoriti u instrument za hitar i učinkovit progon najrazličitijih “neprijatelja”.¹ U tom svjetlu može se promatrati i afirmacija načela pravičnog postupka kao stožernog načela suvremenog kaznenog procesnog prava. To složeno načelo koje povezuje brojne pravne standarde adresirano je u prvom redu na zakonodavca, ali tek njegova primjena u praksi otvara mnoga pitanja koja zahtijevaju odgovore.

2. OPĆENITO O NAČELU PRAVIČNOSTI KAZNENOG POSTUPKA

Suvremena teorija kaznenog procesnog prava pod načelima razumije opća pravila do kojih se dolazi sintezom procesnih pravila koji mogu potjecati iz unutarnjeg (ustav, zakoni) ili međunarodnog prava. Govori se o logičkom, pravnom i pravopolitičkom smislu načela postupka.² Učenje o načelima kaznenog postupka veže zakonodavca, ali i sve primjenjivače zakona. Postojanje načela pridonosi lakšem uspostavljanju i održanju ravnoteže između dviju suprostavljenih težnji u kaznenom postupku – težnje za djelotvornošću i težnje za zaštitom prava građana. Za zakonodavca načela su izraz njegovog izbora najboljeg rješenja nekog procesnog problema ili ustanove, odnosno njegova prihvaćanja ustavnih ili međunarodnopravnih postulata, a sve u cilju ostvarenja ravnoteže dviju spomenutih težnji. Tijelima kaznenog postupka načela pomažu u tumačenju propisa kaznenog procesnog prava. Načela kaznenog postupka predstavljaju jednu “živu” pravnu kategoriju, koja je u prošlom stoljeću doživjela značajne funkcionalne promjene putem ograničenja nekih klasičnih procesnih maksima kao i njihovu preobrazbu u novooblikovana pravna načela.³ Jedno od takvih novoafirmiranih načela je i načelo pravičnog postupka pred kaznenim sudom.

Funkcija suđenja jedna je od temeljnih zadaća u razrješavanju interesnih sukoba među pripadnicima društvene zajednice. Tako i u nas sudovi, uz ostale djelatnosti, “izriču kazne i druge mjere počiniteljima kaznenih djela utvrđenih zakonom” (čl. 3. Zakona o sudovima). Da bi se izbjegla moguća samovolja države u obavljanju ove osjetljive djelatnosti i istovremeno zaštitilo interese i prava pojedinca, već se u Ustavu RH ističu načela koja pojedincu jamče zaštitu od zlouporebe državnog aparata prisile. Ova su načela adresirana na zakonodavca, ali i na tijela kaznenog postupka. U tom smislu izmijenjenim čl. 29. st. 1. Ustava RH propisano je: “Svatko

¹ Bavcon, L.J.: Kazneno pravo i zaštita prava čovjeka, HLJKPP, god. 4., 1997., br. 2, str. 401.

² Usporedi Krapac, D.: Osnovna prava čovjeka i građanina i načela krivičnog postupka, ZPFZ, god. 39., 1989., br. 5-6, str. 829.-830.

³ Više o tome Eser, A.: Funkcionalne promjene procesnih maksima krivičnog prava: na putu ka “reprivatiziranju” krivičnog postupka, ZPFZ, god. 42., 1992., br. 2, str. 173.; Također Damaška, M.: O miješanju inkvizitornih i akuzatornih procesnih formi, HLJKPP, vol. 4., 1997., br. 2, str. 381. i sl.

ima pravo da zakonom ustanovljeni, neovisni i nepristrani sud pravično i u razumnom roku odluči o njegovim pravima i obvezama, ili o sumnji ili optužbi zbog kažnjivog djela”. Pojam “pravičnosti” ovdje je shvaćen kao procesnopravni kriterij za razmatranje strukture kaznenog postupka⁴, koja je u pojedinim društvenim sustavima različita. No, može se reći da je težnja svakog racionalnog kaznenog postupka uređenje odnosa između počinitelja kaznenog djela i države kao nositelja monopola javnog kažnjavanja, a ona se ostvaruje na način da primjena tog monopola bude pravična prema svima. To se postiže ravnomjernom raspodjelom prava i dužnosti procesnih protivnika – države kao stranke i presuditelja s jedne strane, te počinitelja kaznenog djela s druge strane. Samo se uspostavom ovakvog odnosa udovoljava normativnim očekivanjima građana.⁵ Takvo postupanje države prema pojedincu u skladu s autoritativnim pravnim standardima predstavlja “sredstvo za ostvarenje ‘pravičnog tretmana’, odnosno pravičnog postupka”⁶.

Značenje načela “pravičnog postupka” u kaznenim stvarima moglo bi se označiti kao:

- a) zabrana diskriminacije između stranaka u kaznenom postupku, odnosno onemogućavanje umanjavanja njihovih prava koje nije utemeljeno na razlikama njihovog procesnog položaja,
- b) zahtjev za utvrđivanjem krivnje počinitelja kaznenog djela te izricanjem kazne u skladu s autoritativnim pravnim standardima,
- c) zahtjev za vođenje kaznenog postupka od strane samostalne i neovisne državne sudbene vlasti,
- d) zahtjev za omogućavanjem obrane uz istovremeno otklanjanje nejednakosti između okrivljenika i državne vlasti.⁷

Očito je da se radi o složenom pojmu koji se ne može jednoznačno objasniti. Njegova se suština ostvaruje kroz takvu konstrukciju postupka koja procesnim sudionicima jamči jednake mogućnosti utjecaja na njegov ishod. U tom smislu kazneno procesno pravo mora sustavno propisivati postupovne norme koje će istovremeno osigurati donošenje materijalno ispravne presude utemeljene na pravilno utvrđenom činjeničnom stanju, ali i zaštitu ljudskih prava, koja se ostvaruje slobodnim iznošenjem tvrdnji i zahtjeva, te sudjelovanjem u načinima utvrđenja činjenica.⁸ Prvenstveni adresat ovog načela je zakonodavac koji samoograničava svoje pravo javnog kažnjavanja u odnosu na zaštitu prava i sloboda građana. Ništa manje značajan adresat je i sudac koji, tumačeći propise kaznenog procesnog prava i primjenjujući ih na konkretan slučaj, mora postići ravnotežu između prava javnog kažnjavanja te prava i sloboda građana.

⁴ Krapac, D.: Kazneno procesno pravo, Prva knjiga: Institucije, II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 2003., str. 102.

⁵ O pojmu normativnih očekivanja vidi Pusić, E.: Društvena regulacija, Zagreb, 1989., str. 237. i sl.

⁶ Galligan, D. J.: Due Process and Fair Procedures: A Study of Administrative Procedures, 1996., p. 326.

⁷ Krapac, D.: Kazneno procesno pravo, str. 105.-106.

⁸ Objasnjavajući takvo uređenje kaznenog postupka Damaška ilustrativno govori o “atletskoj stazi” na kojoj postoje “prepone”, v. Damaška, M.: Dokazno pravo u kaznenom postupku – oris novih tenedencija, Pravni fakultet u Zagrebu, Poslijediplomski studij iz kaznenopravnih znanosti, Zagreb, 2001., str. 7.

Može se govoriti o još jednom nadasve osjetljivom aspektu načela pravičnosti kaznenog postupka, a to je odnos između ovog načela i publiciteta, odnosno javnih medija. Razvoj kaznenog postupka paralelno je pratilo i jačanje unutarnjeg publiciteta (pravo pristupa spisu i pravo prisustvovanja procesnim radnjama pri čemu su ovlaštenici ovih prava procesne stranke), ali i vanjskog publiciteta (prisustvovanje javnosti nekim procesnim radnjama). S vremenom se iskristalizirala trostruka priroda načela publiciteta kaznenog postupka kao: pravo zajednice da nadzire rad pravosuđa, zaštita prava okrivljenika te pravo javnosti da bude obaviještena o provođenju pravde, odnosno pravo na informaciju.⁹ Nove tehničke mogućnosti praćenja glavnih rasprava (audiovizualne, filmske) učinile su građane čitavog svijeta sudionicima velikih i popularnih kaznenih procesa. Ova pojava može istovremeno imati brojne pozitivne i negativne učinke, kako za samog okrivljenika tako i za javnost. Čini se da budućnost zahtijeva ozbiljan rad na pronalaženju osjetljive granice te povezivanja i međusobnog ispreplitanja načela pravičnosti kaznenog postupka i slobode medija i to na obostranu korist ovih značajnih društvenih vrijednosti. Bilo bi mudro ograničiti utjecaj medija na odvijanje kaznenog postupka, ostavljajući istovremeno prostor za njihovo konstruktivno djelovanje. Afirmacija načela humanosti u oba ova područja osigurat će sklad među njima, a svakome za sebe dati će novu dimenziju.

O značenju načela pravičnosti kaznenog postupka i njegovoj univerzalnoj prihvaćenosti u suvremenim pravnim sustavima govori činjenica da je ono konstitucionalizirano u glavnim međunarodnim dokumentima o pravima čovjeka. Tako ovo načelo predviđa članak 6. stavak 1. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950.), te članak 14. stavak 1. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (1966.). Premda se temeljem čl. 140. Ustava RH i čl. 5. Zakona o sudovima ove odredbe mogu neposredno primijeniti kao unutarnji izvor prava, Ustav je u svom čl. 29. st. 1. sasvim opravdano formulirao ovo načelo gotovo istovjetno kao u čl. 6. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (u daljnjem tekstu EKZLJP).¹⁰ Članak 1. stavak 1. ZKP govoreći o svrsi i sadržaju Zakona proklamira da on “utvrđuje pravila da nitko nedužan ne bude osuđen, a da se počinitelju kaznenog djela izrekne kazna ili druga mjera uz uvjete koje predviđa Zakon i na temelju zakonito provedenog postupka pred nadležnim sudom”. Ovom odredbom izraženo je načelo pravičnosti kaznenog postupka kao stožerno načelo cjelokupnog sustava kaznenog procesnog prava Republike Hrvatske.

⁹ Konflikt između načela pravičnosti kaznenog postupka i slobode medija različito se razrješava u tri pravna sustava – britanskom, romansko-germanskom sustavu kontinentalnog tipa te američkom, pri čemu u prva dva dominira fer suđenje, a u trećem sloboda tiska. Vidi Bolle, P. H.: Jesu li inkompatibilni pravičnost kaznenog postupka i sloboda medija? Izbor članaka iz stranih časopisa, god. 34., 1994., br. 1, str. 94.-100.

¹⁰ O implementaciji odredaba EKZLJP koje se odnose na jamstva pravičnog postupka u hrvatsko procesno pravo i ustavno pravo Republike Hrvatske vidi Uzelac, A.: Hrvatsko procesno pravo i jamstva pravičnog postupka iz Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 1998., suppl. str. 1005.-1030.; Rodin, S.: Ustavopravni aspekti primjene Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, ZPFZ, 48. (1-2), 1998., str. 851. i sl.

Pojam pravičnog postupka povijesno je nastao kao pravni standard angloameričkog prava. Kako su tvorci prava u ovom sustavu sudovi, oni su rješavajući konkretne slučajeve stvorili "lepezu" različitih tumačenja tog višeznačnog pojma. Drugi značajan kreator pojma pravičnog postupka je Europska komisija, odnosno Europski sud za ljudska prava (u daljnjem tekstu Europski sud), koji je u svojoj bogatoj praksi razradio pojedine elemente tog etičkog i pravnog načela, podigavši ga na razinu "nadzakonskog načela" i dajući mu prioritet pred ostalim vrijednostima demokratskog društva u redovnim okolnostima.¹¹ Budući da države drugih pravnih tradicija tumače ovaj pravni standard na različite načine, donesen je posebni treći fakultativni protokol Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima kojim se to pravo čini nederogativnim ljudskim pravom.¹²

Članak 6. EKZLJP deklarira načelo pravičnosti kaznenog postupka (*fairness of trials*) kao generalno pravo koje u sebi sadrži šest specifičnih prava.¹³ Neka od njih češće su predmet tumačenja pojedinih sudskih odluka Europskog suda za ljudska prava.

Stavak 1. članka 6. EKZLJP predviđa prava primjenjiva na sve sudske postupke kako građanske tako i kaznene. U njemu se, između ostalog, navodi: "Radi utvrđivanja svojih prava i obveza građanske naravi ili u slučaju podizanja optužnice za kazneno djelo protiv njega svatko ima pravo da zakonom ustanovljeni neovisni i nepristrani sud pravično, javno i u razumnom roku ispita njegov slučaj". Kriterij za prosudbu pravne prirode postupka, za što je vezana i mogućnost primjene čl. 6. st. 1., su činjenice da je postupak pokrenut od strane javne vlasti, da ima punitivne elemente te moguće podijeljene posljedice.¹⁴

Još su dvije sintagme navedene u st. 1. čl. 6. EKZLJP učestalo bile predmet rasprave pred Komisijom i Europskim sudom, što je rezultiralo brojnim sudskim odlukama koje daju razjašnjenje spornih termina. Prvo pitanje odnosilo se na pojam pristranosti suda (*bias in trials*). Kao odgovor na to pitanje Europski je sud ponudio dvojni subjektivno-objektivnu provjeru: prvo, je li uistinu razvidno da je član sudskog vijeća bio pristran, i drugo, može li objektivni promatrač zaključiti da Sud nije bio nepristran? Postupak može zadovoljiti obje provjere ako one ukazuju na nepristranost. Preporuka Europskog suda nacionalnim sudovima je da moraju voditi računa o nepristranosti suda budući da se jedino tada postiže pravičnost. Osim utvrđenja objektivne činjenice koja ukazuje na pristranost, kao što je npr. rasno preduvjerenje jednog suca, treba provjeriti postoji li realna opasnost od pristranosti odnosno stvarna mogućnost, bolje rečeno vjerovatnost da će ta pristranost utjecati na odluku suda. Na taj način pristranost je težak nedostatak da opravdava stavljanje presude izvan snage.¹⁵

¹¹ Navedeno stajalište izraženo je još 1970. godine u presudi *Delcourt c/a Belgije* od 17.01.1970., br. zahtjeva 2689/65.

¹² Usporedi akte UN br. E/CN.4/SUB.2/1993/24.

¹³ Ta prava su: pravo pristupa sudu (*right to access to court*), pravo poštenog suđenja (*right to a fair hearing*), pravo javnosti rasprave i presude, pravo suđenja u razumnom roku (*within reasonable time*), pravo neovisnog, nepristranog i na zakonu utemeljenog suda. Vidi prikaz Jambrek, P.: Fair trial po Evropski konvenciji za človekove pravice, *Podjetje in delo*, 1994., št. 105, str. 941.-944.

¹⁴ Ashwort, A.: Article 6 and the Fairness of Trials, *The Criminal Law Review*, April, 1999., p. 262.-263.

¹⁵ Ashwort, A.: o. c. , p. 263.-264.

Druga garancija koja proizlazi iz prava na pravični postupak je privilegija od samooptuživanja (*privilege against self-incrimination*)¹⁶. Europski sud zauzeo je stajalište da su pravo na šutnju i pravo da okrivljeni ne treba samog sebe teretiti dva općenito prihvaćena internacionalna standarda koja leže u suštini pojma pravičnog postupka.¹⁷ Ta prava znače zaštitu optuženog protiv neprikladne prisile od strane vlasti, što pridonosi izbjegavanju pogrešaka pravde. Pravo na nesamooptuživanje odnosi se na poštivanje volje okrivljenika da se brani šutnjom. Neovisno od ovog prava, ostaje mogućnost pribavljanja materijala, čak i primjenom sile i protiv volje osumnjičenika, kao što su uzimanje krvi i mokraće, kontrola daha, tjelesni pregledi u svrhu DNA analize.¹⁸ Ove djelatnosti, međutim, ne utječu na slobodu okrivljenika da uskratim verbalnog očitovanja ne pridonosi utvrđivanju činjenica u kaznenom postupku.

Još je jedno pravo proklamirano u stavku 1. članka 6. EKZLJP bilo predmet brojnih rasprava pred Europskim sudom, a to je pravo na suđenje u razumnom roku (*right to trial within reasonable time*). Na to upućuje činjenica da se najveći broj predmeta koje zaprima Europski sud odnosi upravo na duljinu trajanja postupka preko "razumnog roka".¹⁹ Kao temeljnu svrhu uvođenja ovog pojma EKZLJP navodi osiguranje pravne sigurnosti, odnosno omogućavanje dovoljno brzog rješavanja predmeta pred sudovima, čime se stranci omogućava da ne bude predugo pod optužbom, a time i u neizvjesnosti u pogledu svog pravnog statusa.²⁰ Za postizanje ovog cilja stvoreni su kriteriji i standardi razumnog roka.²¹ U svakom pojedinom postupku najprije treba odrediti početak i kraj trajanja postupka, a potom procijeniti može li se vrijeme između tih dviju točaka smatrati razumnim. Prilikom ove procjene Europski sud je uzimao u obzir složenost slučaja, način na koji su vlasti vodile predmet, posebne okolnosti, ali i postupanje podnositelja zahtjeva. Početkom razumnog roka Sud je smatrao podizanje kaznene optužbe. Međutim, pod tim je podrazumijevao ne samo trenutak kada je protiv osobe pokrenuta istraga, već i trenutak kada osoba shvati da je osumnjičena, a osobito trenutak lišenja slobode. Krajem postupka smatra se

¹⁶ Značajan doprinos formiranju i učvršćenju tog pravnog standarda dalo je tradicionalno stajalište *common law-a* da niti jedno državno tijelo nije ovlašteno okrivljenika ispitivati o kaznenom djelu bez njegove privole. Punu afirmaciju "privilegij od samooptuživanja" postigao je u okviru pravnog načela "pretpostavke okrivljenikove nedužnosti", tako Krapac, D.: *Engleski kazneni postupak*, Zagreb, 1995., str. 52. i sl.

¹⁷ Usporedi odluke: *Saunders c/a Velike Britanije* od 17.12.1996., br. zahtjeva 19187/91; *Allan c/a Velike Britanije*, presuda od 5.11.2002., br. zahtjeva 48539/99; *Quinn c/a Irske*, presuda od 21.12.2000., br. zahtjeva 36887/97; *J. B. c/a Švicarske*, presuda od 3.05.2001., br. zahtjeva 31827/98.

¹⁸ Krapac, D.: o. c., str. 264.-265.

¹⁹ Svi su izgledi da bi Republika Hrvatska mogla uskoro postati učestala stranka u postupcima pokrenutim povodom pritužbi na trajanje kaznenih postupaka preko "razumnog roka". Na alarmantno stanje u našem pravosuđu po tom pitanju ukazuju podaci izneseni i analizirani u monografiji Konjić, Z.: *Trajanje kaznenog postupka i pravo na suđenje bez zakašnjenja u Republici Hrvatskoj*, Zagreb, 2000., str. 84.-86.

²⁰ O mogućim suprotnim interesima okrivljenika vezano uz trajanje postupka vidi Ashworth, A.: *The Criminal Process, An Evaluative Study*, Oxford, 1994., p. 66.

²¹ O tome se Europski sud izjasnio u presudama *Zana c/a Italije* br. 69/1996/688/880 od 25.11.1987.; *Phillis c/a Grčke* br. 65/1996/684/874 od 27.06.1997; *Torri c/a Italije*, br. 66/1996/685/875 od 1.07.1997.

trenutak kad je za stranku okončana neizvjesnost njezina pravnog statusa, što se poklapa s donošenjem konačne odluke o osudi, obustavi ili oslobođenju, uključujući i žalbeni postupak. Podnositelj tužbe, odnosno okrivljeni ne smije biti kriv za odugovlačenje postupka, ali mu to ne oduzima pravo na žalbu. Državna tijela također ne smiju pridonijeti odugovlačenju postupka.²²

Kao što je već spomenuto, ovaj posljednji uvjet pravičnog postupka – suđenje u razumnom roku - jedan je od gorućih problema našeg pravosuđa već više desetljeća,²³ ali se u posljednje vrijeme osobito zaoštava. Čini se da bi rješenje trebalo tražiti u dva smjera: jedan je povećanje broja sudaca, a drugi je bolje iskorištavanje novih procesnih instituta, kao i eventualna korekcija pojedinih zakonskih rješenja.

Značajno je stajalište Europskog suda da se pitanje pravičnosti odnosi na postupak u cjelini, u svim njegovim stadijima, a ne samo na stadij suđenja.²⁴ To znači da se propusti u primjeni tog načela mogu javiti od predkaznenog postupka do postupka po izvanrednim pravnim lijekovima. Upravo zbog toga trebalo bi eventualne propuste u ranijim stadijima, koji su se očitovali u neprimjeni ili nedovoljnoj primjeni načela pravičnosti, konvalidirati dosljednom primjenom načela u sljedećim stadijima. Na taj bi se način mogla, istina ne u svim slučajevima, kompenzirati šteta nanесena okrivljeniku nepravičnim postupcima državnih tijela.²⁵

Da li jedan postupak udovoljava načelu pravičnosti procjenjuje se na temelju dvostrukog skupa kriterija: onih općih koji vrijede u svakom sudskom postupku i onih posebnih usklađenih sa specifičnom prirodom kaznenog postupka.

3. OPĆI ELEMENTI POJMA PRAVIČNOG POSTUPKA

a) Pravo stranaka da budu nazočne radnjama u postupku te saslušane prije donošenja odluke – *audiatur et altera pars*. Pravo stranaka na nazočnost radnjama kaznenog postupka jedna je od tekovina demokratizacije i demistifikacije kaznenog postupka. To je pravo izraz unutarnje javnosti postupka. Ono ne ostaje na pukoj fizičkoj nazočnosti, nego ima i svoju aktivnu komponentu, a to je pravo na saslušanje prije donošenja sudske odluke. Time je stranci omogućeno izjašnjavanje o činjeničnim i

²² Ovdje se razlikuju dvije situacije: prva, kada dolazi do nepredvidivog povećanja broja predmeta, što se rješava prvotnom reakcijom, druga je konstantni nesrazmjerni broj predmeta u odnosu na sudbeni sustav. Usporedi Goranić, I.: Suđenje u "razumnom roku" – jedan od uvjeta za pravično suđenje (članak 6. st. 1. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda), Vladavina prava, god. IV, 2000., br. 6, str. 52., 58. i sl.

²³ Na važnost suđenja u razumnom roku i višestruku štetnost odugovlačenja postupka ukazivao je Grubač još pred 20-ak godina, predlažući kao rješenje racionalizaciju kaznenog postupka kroz pojednostavljenje procesnih oblika. Vidi Grubač, M.: Racionalizacija kaznenog postupka s poenostavitvijo procesnih oblika, Revija za kriminalistiku in kriminologijo, let. 37., 1986., št. 2., str. 105. i dalje.

²⁴ Neku autori smatraju da to praktički nije sasvim točno tvrdeći da je ipak primaran stadij suđenja. To stvara problem da dokazi pribavljeni tijekom istrage samo posredno, putem optužnice, dospijevaju pred sud. Usporedi Sharpe, S.: The European Convention: A Suspects Charter? The Criminal Law Review, December, 1997., p. 849.

²⁵ Tako u odluci Edwards c/a Velike Britanije od 6.12.1992., br. zahtjeva 13071/87.

pravnim navodima protustranke. Preduvjet za ostvarenje ovog prava je uredno izvještavanje stranke o provođenju procesnih radnji te mogućnost valjane jezične komunikacije sa sudom. Međutim, realizacija ovog prava prepuštena je volji stranke. Sud, u pravilu, nije dužan upozoravati i poticati stranku da samoinicijativno poduzima neke radnje u postupku, kao npr. iznošenje dokaznih prijedloga i sl. Od toga postoji jedna iznimka propisana hrvatskim pravom, a to je odredba čl. 13. ZKP. Po toj odredbi sud mora okrivljenika ili drugu osobu koja sudjeluje u postupku poučiti o “pravima koja joj prema zakonu pripadaju i o posljedicama propuštanja radnje”. Cilj ove obveze suda je otklanjanje faktičke diskriminacije slabijeg, tj. okrivljenika ili druge osobe koja bi iz neznanja mogla propustiti neku procesnu radnju ili se zbog toga ne bi koristila svojim pravima.

Brojna pravila hrvatskog kaznenog postupka jamče pravo objema strankama na nazočnost procesnim radnjama i saslušanje prije donošenja sudske odluke. To su primjerice pravila o uvidu u spis predmeta, pravila o dostavi odluka, podnesaka i dopisa, pravila o broju primjeraka pojedinog podneska, pravila o ispitivanju okrivljenika prije donošenja odluke o istražnom zahtjevu kao i prije donošenja odluke o nekim prisilnim mjerama, pravila o prigovoru protiv optužnice, pravila o izjašnjavanju optuženika o svim točkama optužbe iznesene na glavnoj raspravi, zatim pravila o saslušanju stranaka prije donošenja pojedinih odluka o vođenju glavne rasprave, pravila o pravodobnom pozivanju na glavnu raspravu i zabrana da se glavna rasprava provede bez nazočnosti optuženika, pravila o kontradiktornom načinu izvođenja dokaza na glavnoj raspravi i najzad pravila o dostavljanju pravnog lijeka na odgovor protustranci.

Postoje iznimke od navedenog prava stranaka i to iz razloga ekonomičnosti (npr. kazneni nalog), zbog interesa osiguranja dokaza (npr. hitne istražne radnje), u interesu javnog reda i sigurnosti (blaže mjere osiguranja nazočnosti okrivljenika). Treba naglasiti da se u svim navedenim slučajevima radi samo o privremenom ograničenju prava. Čini se da bi se kontumacijski postupak također mogao svrstati u iznimke od prava okrivljenika da bude nazočan na glavnoj raspravi, a time i saslušan prije donošenja sudske odluke. U ovom slučaju okrivljeni je samovoljno propustio nazočnost na glavnoj raspravi, jer se učinio nedostupnim sudu.²⁶ Drugi je slučaj odsutnost uredno pozvanog okrivljenika u sumarnom postupku kada također moraju biti ispunjeni određeni uvjeti.

b) Pravo stranke da u postupku poduzima sve radnje koje može poduzimati njezin protivnik – “jednakost oružja”. Kazneni postupak ne smije biti reguliran niti vođen na način da dođe do neopravdane diskriminacije između stranaka. Termin “jednakost oružja” (*equality of arms*) nastao je u anglosaksonskom pravu, ali se u kontinentalnom sustavu ne bi mogao doslovno primijeniti.²⁷ Suština prava na “jednakost oružja” izvire iz presumpcije

²⁶ Prilikom procjene postojanja uvjeta za vođenje kontumacijskog postupka (npr. navodno skrivanje okrivljenika od državnih vlasti) prvostupanjski sudovi, a osobito viši sudovi moraju postupati vrlo oprezno i temeljito, te uvažavati moguće naknadne tvrdnje optuženika o njegovoj dostupnosti. U suprotnom dolazi do potpune uskrate prava na sudsku zaštitu. U tom smislu glasi i presuda Europskog suda u slučaju Colozza c/a Italije od 12.02.1985., br. zahtjeva 9024/80 i u slučaju G. & L. Brichmont c/a Belgije, presuda od 7.08.1989. br. zahtjeva 10857/84.

²⁷ Ne može se tijekom čitavog kaznenog postupka, u svim njegovim stadijima, govoriti o jednakom procesnom položaju obrane i optužbe, jer su njihove procesne uloge različite. To nije stranački spor jednakih, tako Krapac, D.: Kazneno procesno pravo, str. 109.

okrivljenikove nedužnosti, te iz postavke da je za sustav loše ako jedna strana ima procesne ili praktične prednosti s obzirom na drugu stranu. Takav je odnos osobito pogrešan kada je jedna stranka država sa svojim aparatom prisile, a druga stranka pojedinac—građanin bez odgovarajućih sredstava za borbu i značajnije potpore. U tom smislu državni bi odvjetnik trebao predočiti obrani sve dokaze koji idu u korist i na štetu okrivljenika. Iz načela jednakosti oružja proizlazi okrivljenikovo pravo da poziva svjedoke obrane pod istim uvjetima kao što su pozvani svjedoci optužbe. Postizanje ravnoteže oružja u anglosaksonskom pravu ostvaruje se sadržajem pravnih pravila ili osnaženjem temelja obrane, odnosno njihovom kombinacijom.²⁸

Usprkos različitog sadržaja i širine tumačenja pojma “jednakost oružja” koji se daje u spomenuta dva pravna sustava, između njih postoji čvrsta ishodišna dodirna točka izražena u presudama Europskog suda. Prema mišljenju tog Suda, pravo na “jednakost oružja” u kaznenom predmetu znači da optužba i obrana moraju imati mogućnost saznati za prijedloge, zahtjeve i druge procesne radnje svojega protivnika i moći im suprostaviti vlastite. Unutarne pravo svake zemlje može to ostvariti na različite načine, ali bez obzira na to za koji se opredjeli, ono mora jamčiti da će svaka stranka saznati za radnje protustranke i imati mogućnost da se na njih osvrne.²⁹

U hrvatskom kaznenom procesnom pravu – pravu kontinentalnog pravnog sustava – pojam “jednakosti oružja” ne može se tako široko shvatiti. To proizlazi iz stajališta da kazneni postupak istovremeno mora postići socijalnu, ali i individualnu pravičnost. Bilo bi bolje govoriti o načelnoj zabrani promjene položaja jedne od stranaka u kaznenom postupku koja promjena ne bi bila opravdana razlikama u njihovom procesnom položaju.³⁰ Poznato je da veći dio suvremene teorije kaznenog procesnog prava prihvaća procesni pojam stranke određen prema ulozi koju stranka obnaša u kaznenom postupku. Ravnopravnost među strankama pokušava se uspostaviti tako što se, nasuprot prednosti koju uživa državni odvjetnik, na strani okrivljenika poštuje pretpostavka okrivljenikove nedužnosti, pravo obrane i određene povlastice. Usprkos toga, ne može se govoriti o potpunoj ravnopravnosti stranaka, jer se ona ne može postići ni sa stajališta djelotvornosti kaznenog postupka, odnosno zaštite društva od kriminaliteta, a niti zaštite prava i interesa oštećenika.³¹ Premda stranka ima pravo predlagati pribavljanje i izvođenje dokaza u svoju korist, sud time nije vezan u apsolutnom smislu. Ostvarenje ovog prava ograničeno je interesom racionalnog i ekonomičnog postupanja, te potrebom zaštite određenih temeljnih

²⁸ Ashworth, A.: *The Criminal Process*, p. 66.-67.

²⁹ Slučaj *Brandstetter c/a Austrije*, presuda od 28.08.1991., br. zahtjeva 11170/84. Jednako stajalište izraženo je i u drugoj presudi, te je ono prošireno “na postupke pred ustavnim sudovima kada rješavaju o povredi nekog ustavnog prava”, slučaj *Ruiz-Mateos c/a Španjolske*, presuda od 23.06.1993., br. zahtjeva 12952/87. O različitom opsegu koji tom pojmu daje i sam Europski sud svjedoče i odluke: *Bonisch c/a Austrije*, presuda od 2.06.1986., br. zahtjeva 8658/79; *Borgers c/a Belgije*, presuda od 30.10.1991., br. zahtjeva 12005/86; *Werner c/a Austrije*, presuda od 24.11.1997., br. zahtjeva 21835/93; *Atlan c/a Velike Britanije*, presuda od 19.06.2001., br. zahtjeva 36533/97.

³⁰ Usporedi *Schroeder, F. C.: Straffprozessrecht, 2. Aufl., München, 1997.*, p. 32.

³¹ Tako *Kobe, P.: “Enakost orožja” v kazenskem postopku in jugoslavensko kazensko procesno pravo, Zbornik znanstvenih razprava, let. XXXIII, 1968., str. 20. i sl.*

prava građana, odnosno okrivljenika. Sud je ovlašten da u cilju ostvarenja racionalnog i ekonomičnog postupka o prijedlozima stranaka odlučuje tako da se brine o svestranom raspravljanju predmeta, istovremeno otklanjajući sve što odugovlači postupak, a ne pridonosi razjašnjenju stvari. Stoga sud ima mogućnost odbiti izvođenje nekih dokaza koje su stranke predložile.

Više pravnih pravila hrvatskog kaznenog procesnog prava konkretizira pravo stranaka na poduzimanje konkretnih procesnih radnji izvođenja dokaza. To su npr. procesne radnje na koje je ovlašten državni odvjetnik iz čl. 42. st. 2. ZKP, prava oštećenika na poduzimanje procesnih radnji iz čl. 54. i 58. st. 1. ZKP, ovlaštenja branitelja na poduzimanje radnji u korist optuženika iz čl. 70. st. 1. ZKP, ovlaštenje stranaka i oštećenika na stavljanje dokaznih prijedloga u istrazi iz čl. 210. (197.) st. 1. ZKP, dokazni prijedlog stranaka na glavnoj raspravi iz čl. 339. (322.) ZKP te mogućnost iznošenja novih činjenica u žalbi iz čl. 382. (365.) st. 4. ZKP.³²

c) Sudske se odluke, u načelu, ne smiju temeljiti na nezakonitim dokazima. Ovo "podnačelo" ima za cilj zaštitu temeljnih prava građana protiv kojih se vodi kazneni postupak. Njegovo ishodište leži u odredbi čl. 29. st. 4. Ustava RH koja nalaže da se "dokazi pribavljeni na nezakonit način ne mogu uporabiti u sudskom postupku". Zakon o kaznenom postupku na više mjesta konkretizira tu zabranu. Dosljedna primjena spomenute maksime onemogućava strankama podnošenje prijedloga da se u kaznenom postupku pribave ili izvedu dokazi na nezakonit način, čak ni u slučaju kad to odgovara njihovim interesima. Postoji samo jedna iznimka od navedene zabrane i to u korist okrivljenika. Ako je neki dokaz nezakonit zbog toga što su njegovim pribavljanjem ili izvođenjem prekršena prava obrane, a u konkretnom slučaju bi se upravo uz njegovu pomoć mogla postići najpovoljnija odluka za okrivljenika, njegova uporaba pri donošenju takve odluke mora biti dopuštena. Suprotno postupanje imalo bi za posljedicu da pravilo ustanovljeno u okrivljenikovu korist proizvodi štetne posljedice za njega samoga.³³

Budući da EKZLJP ne propisuje neka univerzalna pravila po kojima bi se određeni način pribavljanja dokaza smatrao nezakonitim, to je prepušteno isključivo nacionalnim pravima. U tom smislu Europski je sud u svojoj praksi kazuistički ocjenjivao je li konkretni kazneni postupak pred sudom određene države, zbog nezakonito pribavljenog dokaza, postao nepravilan. Jedino čvrsto pravilo je povezivanje načela "pravičnog postupka" iz čl. 6. EKZLJP s pravom na učinkovito pravno sredstvo iz čl. 13. EKZLJP. Tako je Europski sud u jednoj svojoj presudi obvezao svako domaće kazneno procesno pravo da okrivljeniku, tijekom kaznenog postupka, uvijek zajamči učinkovito incidentalno rješavanje pitanja zakonitosti konkretnih dokaza pribavljenih na nezakonit način, odnosno povredom konvencijskih

³² U ovom su radu članci Zakona o kaznenom postupku označeni dvostruko: prvi broj označava članak prema pročišćenom tekstu što ga je utvrdio Odbor za zakonodavstvo Hrvatskog sabora 14.03.2003., a objavljen je u Narodnim novinama br. 62 od 12.04.2003. godine, dok se broj u zagradama odnosi na važeći tekst nakon usvajanja Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o kaznenom postupku od 20.05.2002. godine.

³³ Usporedi Krapac, D.: Kazneno procesno pravo, str. 111.

odredaba.³⁴ Sukladno navedenoj uputi, kazneni sud mora neovisno od utvrđivanja postojanja kaznenog djela i krivnje okrivljenika, već u stadiju odlučivanja o izvođenju dokaza, razmotriti i odlučiti o postojanju mogućih povreda propisa kojima se zabranjuje dokazivanje neke činjenice, odnosno uporaba nekog dokaza.

Pitanje zakonitosti, odnosno nezakonitosti dokaza regulirano je na istovjetan način još jednim europskim pravnim aktom. To je CORPUS JURIS 2000., koji u čl. 33. st. 2. propisuje da “domaće pravo prema kojemu se određuje jesu li dokazi pribavljeni zakonito ili nezakonito mora biti pravo države u kojoj su dokazi pribavljeni. Ako su u tom smislu pribavljeni dokazi zakoniti, neće biti moguće pobijati njihovu dopuštenost zbog nezakonitosti pribavljanja u zemlji uporabe. No, uvijek se može prigovoriti toj uporabi – čak i ako je pribavljanje dokaza bilo sukladno zakonima zemlje pribavljanja – ako bi se njome povrijedila prava zajamčena Europskom konvencijom o ljudskim pravima ili europskim pravilima (čl. 31. i 32.).” Nadalje, provedbenom odredbom predviđeno je da se “dokazi mogu izdvojiti samo ako bi njihova uporaba povrijedila načelo pravičnog postupka”.³⁵ Citiranim odredbama CORPUS JURIS-a izvršena je izvjesna relativizacija nezakonitosti dokaza, odnosno procjena nezakonitosti konkretnih dokaza čvrsto je vezana uz načelo pravičnosti kaznenog postupka i povredu prava zajamčenih EKZLJP. Valja napomenuti da je CORPUS JURIS za sada samo nacrt međunarodnog akta, ali njegov duh može djelovati instruktivno na pravnu doktrinu pa i pravnu praksu međunarodnog kaznenog prava.

d) Sudske odluke moraju biti obrazložene. Može se govoriti o trostrukom značenju obveze suda da obrazloži svoju odluku. U prvom redu ta obveza jamči kakvoću odluke. Sud je, naime, prisiljen na kvalitetnije odlučivanje koje se očituje u potpunijem utvrđivanju činjeničnog stanja kao i u pravilnijoj primjeni pravnih propisa. Također, to znači stvaranje informacijske osnovice za odluku. Informacije iznesene u obrazloženju omogućavaju strankama kritičku analizu sudske odluke te njeno pobijanje pravnim lijekovima. Na posljertku, činjenica obrazlaganja je istovremeno potvrda časti i dostojanstva subjekta o čijim se pravima odlučivalo. Sve navedeno pridonosi pravičnosti postupanja.³⁶ Europski se sud izjasnio o ovom pitanju zahtijevajući da sud “s dostatnom jasnoćom izloži razloge svoje odluke što je neizostavna pretpostavka uspješnog korištenja optuženikova prava na pravni lijek”.³⁷

Dužnost obrazlaganja odluke ne odnosi se samo na sud, već i na druga tijela kaznenog postupka. Zakon o kaznenom postupku obvezuje sud na detaljno obrazlaganje rješenja o određivanju pritvora, državni odvjetnik dužan je obrazložiti rješenje o odbacivanju kaznene prijave, nalog istražnog suca kojim određuje mjere privremenog ograničenja ustavnih prava građana mora biti

³⁴ Slučaj Schenk c/a Švicarske, presuda od 12.07.1988/91, br. zahtjeva 10862/84. Jednako stajalište zauzeto je i u slučajevima Barbera, Messegue & Jabardo c/a Španjolske, presuda od 6.12.1988., br. zahtjeva 36533/98; Khan c/a Velike Britanije, presuda od 12.05.2000., br. zahtjeva 35394/97; P. G. & J. H. c/a Velike Britanije, presuda od 25.09.2001., br. zahtjeva 44787/98.

³⁵ CORPUS JURIS 2000, Hrvatska udruga za europsko kazneno pravo, Zagreb, 2003., str. 83. i 85.

³⁶ Usporedi Galligan, D. J.: o. c., p. 431. i sl.

³⁷ Slučaj Hadjianastassiou c/a Grčke, presuda od 26.06.1992., br. zahtjeva 12945/87.

obrazložen. Ista obveza suda postoji i za nalog o pretrazi. Izvanraspravno vijeće mora obrazložiti svaku odluku donesenu povodom prigovora protiv optužnice. Rješenja raspravnog vijeća tijekom glavne rasprave također moraju biti obrazložena. Detaljno je normiran sadržaj obrazloženja prvostupanjske i drugostupanjske presude kao i drugostupanjskog rješenja.

4. POSEBNI ELEMENTI POJMA PRAVIČNOG POSTUPKA

Dva su elementa tog pojma vezana samo uz kazneni postupak, a to su: pretpostavka okrivljenikove nedužnosti i posebna jamstva okrivljenikove obrane.

a) Pretpostavka okrivljenikove nedužnosti najznačajnija je pretpostavka kaznenog postupka, kako kontinentalnog tako i anglosaksonskog tipa.³⁸ Tome u prilog govori činjenica da je sadrže Zakon o kaznenom postupku (čl. 3. st. 1.), Ustav RH (čl. 28.), ali i međunarodni propisi o ljudskim pravima³⁹. Ta presumpcija spada u jednu od tekovina pravne države, a nastala je kao reakcija i sredstvo borbe protiv nedemokratskih mehanizama – torture, izvanredne kazne te presude “otpuštanja ispod suđenja”.

Prihvatanje presumpcije okrivljenikove nedužnosti realizira se pomoću dva pravila, koja su u najužoj vezi s načelom “pravičnog postupka”. Spomenuta pravila tvore autoritativne pravne standarde koji određuju način i rezultate utvrđivanja pravno relevantnih činjenica u kaznenom postupku.⁴⁰ Upravo prihvatanje tih pravnih standarda pridonosi razrješenju prijepora vezanih za pojam pretpostavke okrivljenikove nedužnosti. Oni se kreću između shvaćanja tog pojma kao iskaza o procesnoj stvarnosti i njegovog tumačenja kao posljedice primjene propisanog načina utvrđivanja pravila relevantnih činjenica u skladu s propisanim zakonskim formama.⁴¹ Prvo pravilo glasi da teret dokazivanja u kaznenom postupku leži na tužitelju, odnosno supsidijarno na raspravnom sudu. To znači da ne postoji pravna dužnost okrivljenika na iznošenje i dokazivanje svoje obrane. Drugačije uređenje ovog pitanja značilo bi neostvarivanje načela pravičnog postupka, jer ishod postupka ne bi bio dostupan jednako optuženiku i državnom tužitelju. Tada bi se postupak pretvorio u ritual, a okrivljeniku ne bi više pripadalo temeljno pravo na sudsku zaštitu⁴². Zabrana korištenja okrivljenika kao primarnog izvora saznanja o činjenicama u cilju dokazivanja njegove krivnje bez obzira na druge dokaze, osobito ako su slabi, sprječava

³⁸ O razvitku tog pravnog načela i njegovom suvremenom shvaćanju u engleskom kaznenom procesnom pravu vidi Krapac, D.: *Engleski kazneni postupak*, str. 51.-53. i sl.

³⁹ Članak 6. stavak 2. EKZLJP proklamira presumpciju okrivljenikove nedužnosti koja pruža adekvatnu zaštitu protiv pogrešnih presuda. Čl. 14. st. 2. MPGPP također govori o toj presumpciji.

⁴⁰ Usporedi Krapac, D.: *Kazneno procesno pravo*, str. 311.

⁴¹ O navedenim prijeporima, te osobito o komplementarnom odnosu pretpostavke okrivljenikove nedužnosti koja postoji do pravomoćnosti osuđujuće presude i vjerojatnosti da je okrivljenik kriv, koja također postoji tijekom cijelog kaznenog postupka, vidi Bayer, V.: *Kazneno procesno pravo – Odabrana poglavlja*, knjiga I. (priredio prof. dr. Davor Krapac, Zagreb, 1995., str. 192. I sl.

⁴² Krapac, D.: o. c., str. 244.

smanjivanje tereta dokaza koji leže na tužitelju odnosno sudu.⁴³ Zabranjeno je ispitivanje optuženika i čitanje podataka iz kaznene evidencije prije završetka dokaznog postupka ako je on na početku rasprave osporio osnovanost optužnice. Ispitivanjem optuženika na kraju dokaznog postupka dosljedno se provodi pravilo o teretu dokaza koji leži na tužitelju, odnosno sudu. Izuzetak od toga, dakle ispitivanje optuženog prije završetka dokaznog postupka, moguće je samo na zahtjev optuženog, što je rezultat njegove slobodne volje i procjene konkretne procesne situacije. Drugi izuzetak vezan je za čitanje podataka o ranijoj (ne)osuđivanosti optuženika prije završetka dokaznog postupka, ako vijeće odlučuje o mjerama osiguranja njegove nazočnosti. Razlog tome je značaj ranije osuđivanosti za odluku o mjerama osiguranja nazočnosti optuženika.

Drugo pravilo znači raspodjelu rizika nedokazivanja činjenica o kaznenom djelu i krivnji. Posljedica te postavke jest donošenje oslobađajuće presude kad je sud potpuno uvjeren u okrivljenikovu nedužnost, ali i kad nije potpuno uvjeren u njegovu krivnju ili nedužnost. Upravo ovaj drugi dio pravila utemeljen je na presumpciji nedužnosti koja nije oborena. Optuženik se, dakle oslobodio zato što nije dokazano da je počinio kazneno djelo za koje se optužuje – čl. 371. t. 3 (354. t. 3.) ZKP. Ta je formulacija rezultat prihvatanja normativne koncepcije pojma okrivljenikove nedužnosti, što znači da se on “oslobađa na temelju pravnog standarda utvrđivanja njegove krivnje čiji je rezultat utvrđenje u (pravomoćnoj) presudi da je nedužan”.⁴⁴ Moglo bi se reći da se presumpcija okrivljenikove nedužnosti sadržajno preklapa s pravilom *in dubio pro reo*, ali je to pravilo po opsegu šire od spomenute presumpcije. Ona se primjenjuje, osim na pravno relevantnu činjenicu krivnje, još i na činjenice o kojima ovisi kvalifikacija kaznenog djela i izricanje kazne, kao i na manji broj procesno relevantnih činjenica.

Valja spomenuti i iznimke od pretpostavke okrivljenikove nedužnosti koje su navedene u Kaznenom zakonu. Radi se o slučajevima prebacivanja tereta dokaza s tužitelja na okrivljenika, jer je šteta zbog rizika nedokazanosti neke pravno relevantne činjenice manja za okrivljenika nego za tužitelja. U pitanju su dvije takve iznimke, i to presumpcija čestitosti kao materijalnoppravna presumpcija vezana uz kazneno djelo klevete po čl. 200. st. 1. i 2. u vezi sa st. 3. KZ, te odredba čl. 203. KZ, po kojoj se okrivljenik oslobađa ako dokaže da se ne radi o ponašanju koje je imalo za cilj naškoditi nečijoj časti i ugledu.⁴⁵

⁴³ Ne smije se raditi o presudi utemeljenoj na sudačkom mišljenju o krivnji premda krivnja nije prethodno dokazana u skladu sa zakonom - slučaj Barbera, Messegue & Jabardo c/a Španjolske, presuda od 6.12.1988., br. 10590/83. Nadalje, Europski sud zastupa stajalište da pretpostavka okrivljenikove nedužnosti “isključuje utvrđivanje nečije krivnje izvan kaznenog postupka pred sudom nadležnim za suđenje na glavnoj raspravi”, slučaj Böhmer c/a Njemačke, presuda od 3.10.2002., br. zahtjeva 37568/97. O nedopustivosti prebacivanja tereta dokaza s tužitelja na optuženika kao povredi pretpostavke okrivljenikove nedužnosti Europski sud se izjasnio i u slučaju Telfner c/a Austrije, presuda od 20.03.2001., br. zahtjeva 33501/96.

⁴⁴ Tako Krapac, D.: o. c., 313, bilj. 19.

⁴⁵ Europski sud se izjasnio o mogućnosti propisivanja raznih presumpcija na području kaznenog prava u pojedinim pravnim sustavima uz jednu ogradu da “u obzir moraju uzeti legitime interese koje treba zaštititi presumpcijom, ali i zaštitu okrivljenikovih prava” – slučaj Salabiaku c/a Francuske, presuda od 7.10.1988, br. zahtjeva 10519/83. O presumpcijama se govori i u slučajevima Lineens & Leithmens c/a Austrije, presuda od 8.07.1986., br. zahtjeva 9815/82, te H. c/a Velike Britanije, presuda od 4.04.1990., br. zahtjeva 15023/89.

Čini se da upravo iznesena argumentacija o složenom značenju i višestrukoj ulozi presumpcije okrivljenikove nedužnosti u kaznenom postupku pridonosi razrješenju svih dilema vezanih uz opravdanost postojanja ove presumpcije.⁴⁶ Osim toga, brojna zakonska rješenja upućuju na zaključak da je u našem Zakonu o kaznenom postupku prihvaćen širi sadržaj presumpcije okrivljenikove nedužnosti.

b) Posebna jamstva okrivljenikove obrane. Ta prava predstavljaju donji prag, minimum jamstava zaštite okrivljenika u sporu s državom koja raspolaže s aparatom prisile.⁴⁷ O njihovoj važnosti i općoj prihvaćenosti govori činjenica da su propisana čl. 6. st. 3. EKZLJP. To su sljedeća prava koja pripadaju svakome tko je optužen za kazneno djelo: pravo da u najkraćem roku bude obaviješten o prirodi i razlozima optužbe, pravo da ima odgovarajuće vrijeme i mogućnost za pripremu obrane, pravo da se brani sam ili uz branitelja po vlastitom izboru, pravo na besplatnog branitelja, pravo da ispituje ili daje ispitati svjedoke optužbe i da se osigura prisutnost i ispitivanje svjedoka obrane pod istim uvjetima, pravo na besplatnu pomoć tumača. Protokol 7. EKZLJP također predviđa neka prava osuđenih osoba: tako je u čl. 2. predviđeno pravo da se od višeg suda zatraži ponovno razmatranje svoje presude i kazne, u čl. 3. pravo na odštetu neutemeljeno osuđene osobe, dok odredba čl. 4. zabranjuje da se netko ponovno sudi ili kazni za kazneno djelo za koje je već bio pravomoćno osuđen ili oslobođen (izuzetak je pronalaženje novih dokaza ili počinjenje bitnih postupovnih povreda koje bi mogle utjecati na rješenje slučaja).

S obzirom da se posebna prava okrivljenikove obrane predviđaju u cilju nadoknade okrivljenikovog slabijeg položaja u kaznenom postupku u odnosu na državnu vlast, ta prava građaninu moraju biti osigurana u trenutku kad na njega padne "osnovana sumnja" da je počinio kazneno djelo. Ne mora se raditi o posebnoj pisanom aktu optužnice. Po stajalištu Europskog suda osoba stoji pod "optužbom" kad joj nadležna vlast službeno predoči da protiv nje postoji optužba, odnosno kad za nadležnu vlast postoje razlozi za sumnju da je određena osoba počinila kazneno djelo.⁴⁸ Time je uz formalni pojam prihvaćen i materijalni pojam okrivljenika, što osigurava širu primjenu prava obrane koja su proklamirana u EKZLJP. U tom smislu koncipiran je i izmjenjeni čl. 29. st. 2. Ustava RH koji garantira sljedeća "minimalna" prava obrane.

ba) *Poznavanje predmeta i razloga optužbe* shvaćeno kao pravo osumnjičenika realizira se njegovim upoznavanjem sa činjenicama koje predstavljaju zakonsko biće kaznenog djela i njihovu pravnu kvalifikaciju. Međutim, to ne bi bilo dostatno za djelatnu obranu. Zbog toga je propisana i dužnost tijela kaznenog postupka da okrivljenika "u najkraćem mogućem roku" upoznaju s "dokazima" koji ga terete. Pri

⁴⁶ Usporedi Bayer, V.: Kazneno procesno pravo, str. 192.

⁴⁷ Odatle naziv "minimalna pravila", Zupančič, B. M.: Komentar čl. 19, 20, 23, 27, 31, 29, 36 i 37 Ustava R. Slovenije, u: Nova ustavna uređitev Slovenije, Ljubljana 1992., str. 66.

⁴⁸ O optužnici u "materijalnom" smislu Europski sud se izjasnio u slučaju Deweer c/a Belgije, presuda od 27.02.1980., br. zahtjeva 6903/75.

tome se prvenstveno misli na one dokaze bez kojih se činjenice koje u optužbi terete okrivljenika ne bi mogle utvrditi. Istovremeno, taj "predmet i razlog optužbe" predstavljaju pravni okvir za vođenje kaznenog postupka u skladu s načelom akuzatornosti.

bb) *Pravo na odgovarajuće vrijeme i mogućnost za pripremu obrane* ne može se jedinstveno odrediti za cijeli tijek kaznenog postupka. Ono ovisi o različitosti pojedinih stadija, ali i o mogućnostima da se okrivljenik upozna sa značajnim dijelovima kaznenog predmeta. Ostvarenje ovog proklamiranog prava, odnosno omogućavanje kvalitetne pripreme obrane provodi se pomoću osiguranja nesmetane komunikacije s braniteljem unutar dopuštenog vremena u svim procesnim situacijama (primijenjene mjere osiguranja nazočnosti okrivljenika), te razgledavanje i prepisivanje spisa kaznenog predmeta.⁴⁹

bc) *Pravo na stručnu pomoć branitelja* dvojako pridonosi ostvarenju načela pravičnog postupka. S jedne strane, ta pomoć uklanja početnu nejednakost između okrivljenika i tijela kaznenog postupka. S druge strane, profesionalna pomoć branitelja u ostvarivanju funkcije okrivljenikove obrane rasterećuje sud brige o toj funkciji, omogućavajući mu time nepristranost. Pravo na stručnu pomoć branitelja ne može se tijekom formalnog kaznenog postupka ničim ograničiti. Istovremeno, građanin ovo pravo uživa u punom opsegu već i prije započinjanja formalnog kaznenog postupka, što se očituje u slobodnom izboru branitelja. Može se, međutim, u nekim slučajevima govoriti i o suženju opsega toga prava prije formalnog započinjanja kaznenog postupka, a to se očituje kroz isključivanje pravne pomoći branitelja prilikom provođenja radnji ili mjera koje nisu važne za započinjanje kaznenog postupka, odnosno za podizanje optužbe.⁵⁰ Da bi branitelj mogao u cijelosti pružiti pomoć svom branjeniku jamče mu se ista procesna prava kao i okrivljeniku uz pravno osiguranje mogućnosti njihova korištenja. Tako je npr. potrebno propisati pravovremeno pozivanje branitelja na procesne radnje, te omogućavanje uvida u spis predmeta i njegovo prepisivanje, ali eventualno neiskorištavanje tih mogućnosti od strane branitelja ne utječe na tijek postupka.⁵¹ U cilju otklanjanja nejednakosti između okrivljenika različitog imovnog stanja siromašnim se okrivljenicima predviđa mogućnost osiguranja branitelja na teret javnih financija. Premda su kriteriji procjene

⁴⁹ Europski sud za ljudska prava očitovao se o tom pitanju, navodeći da pravo uvida u spis predmeta okrivljeniku omogućava uspješnu obranu - presuda Europskog suda u slučaju Lamy c/a Belgije od 30.03.1989., br. zahtjeva 10444/83.

⁵⁰ Takvo je stajalište zauzeo Europski sud u slučaju Quaranta c/a Švicarske, presuda od 24.05.1991., br. zahtjeva 12744/87.

⁵¹ U tom smislu je i mišljenje Komisije za ljudska prava (slučaj E 7368 iz 1981. godine), u kojem je izraženo stajalište da nedolazak uredno pozvanog branitelja ne sprječava provođenje pojedine procesne radnje, jer nenazočnost branitelja ne narušava okrivljenikovo pravo na pomoć branitelja po slobodnom izboru ako je okrivljenik u stanju da se tom prilikom sam uspješno brani.

postavljanja ovakvog branitelja propisani neodređenim pravnim standardima⁵², uvijek je moguća kontrola ispravnosti tumačenja tih standarda u korist javnog interesa.

bd) *Pravo na ispitivanje svjedoka optužbe i svjedoka obrane pod istim uvjetima* najočitiiji je izraz načela pravičnog postupka. To je pravo predviđeno čl. 29. st. 2. al. 6. Ustava RH, kao i čl. 6. st. 3. toč. d) EKZLJP. O značenju navedenog prava govori bogata praksa Europskog suda, koji je u većem broju presuda zauzeo stajalište da svi dokazi na suđenju moraju biti izvedeni u nazočnosti okrivljenika na javnoj raspravi, čime se omogućava “stranačko suprostavljanje”.⁵³ Međutim, po mišljenju Europskog suda sud nije u potpunosti vezan pravom stranke da predlaže pribavljanje i izvođenje dokaza u svoju korist, budući da je to pravo ograničeno interesom racionalnog i ekonomičnog postupanja te potrebom zaštite temeljnih prava građana protiv kojih se vodi kazneni postupak. U tom smislu sud ne mora prihvatiti pojedine prijedloge stranaka za izvođenjem dokaza ako bi oni odugovlačili postupak, a ne bi služili razjašnjenju stvari. Ali, samo odlučivanje o tim prijedlozima i izvođenje dokaza odvija se na javnoj, usmenoj i kontradiktornoj raspravi pred sudom, koji dokaze izvodi neposredno.⁵⁴ U posljednje vrijeme nastaju nova ograničenja spomenutog prava prilikom ispitivanja tzv. ugroženih svjedoka. Europski sud dopušta povremeno uskraćivanje ili djelomično ograničavanje prava obrane na protuispitivanje svjedoka optužbe.

Hrvatsko kazneno procesno pravo u brojnim odredbama propisuje posebna prava okrivljenikove obrane. Tako za poznavanje predmeta i razloga optužbe značajna su načelna upozorenja iz čl. 4. ZKP, upozorenja istražnog suca uhićeniku, upozorenja državnog odvjetnika osumnjičeniku pri formalnom ispitivanju u njegovom uredu, upozorenja redarstvenih vlasti prilikom formalnog ispitivanja osumnjičenika, priopćenja okrivljeniku prilikom prvog ispitivanja, priopćenja optužnog akta i pouke predsjednika vijeća na glavnoj raspravi. Pravo na odgovarajuće vrijeme i mogućnost za pripremu obrane vezano je za upozorenje prilikom prvog ispitivanja okrivljenog te dostavu poziva optuženiku za glavnu raspravu. Pravo na stručnu pomoć branitelja regulirano je načelnom odredbom čl. 5. ZKP, odredbama o branitelju i branitelju siromašnog okrivljenika, odredbama o upozorenju i nazočnosti branitelja pri ispitivanju osumnjičenika i pritvorenika od strane državnog odvjetnika i redarstvenih vlasti, te odredbama o pouci o pravu na branitelja pri pretrazi, odnosno pri prvom ispitivanju i ispitivanju na glavnoj raspravi.

⁵² Tako se navodi da se okrivljeniku koji nema branitelja i “nema mogućnosti da ga nagradi” dodijeli branitelj po službenoj dužnosti besplatno “svaki put kad to zahtijevaju interesi pravde” – čl. 14. st. 3. toč. 4. MPGPP, slična je formulacija i u čl. 6. st. 3. toč. c) EKZLJP.

⁵³ Presuda u slučaju Barbera Messegue & Jabardo c/a Španjolske od 6.12.1988., br. zahtjeva 10590/83.

⁵⁴ Iznesena stajališta zastupana su u presudama Suda u slučaju Perna c/a Italije (presuda od 25.07.2001. br. zahtjeva 48898/99.), u slučaju Luca c/a Italije (presuda od 27.02.2001. br. zahtjeva 33354/96.) i u slučaju Craxi c/a Italije (presuda od 5.12.2002. br. zahtjeva 34896/97.).

5. ZAKLJUČAK

Načelo pravičnog postupka pred kaznenim sudom u posljednjim desetljećima prošlog stoljeća ostvarilo je svoju afirmaciju u kontekstu sustava borbe za zaštitu temeljnih ljudskih prava i sloboda. Suština tog načela ostvaruje se pomoću takve konstrukcije postupka koji procesnim sudionicima jamči jednake mogućnosti utjecaja na njegov ishod. Zapravo je cijeli kazneni postupak protkan elementima načela pravičnosti, što ga čini stožernim načelom suvremenog kaznenog procesnog prava.

Pojam “pravičnog postupka” nastao je kao pravni standard angloameričkog prava, oblikujući se u praksi sudova u konkretnim slučajevima. Europski sud za ljudska prava također je značajan kreator pojedinih elemenata tog etičkog i pravnog načela. Suvremeni kazneni postupci kontinentalnog mješovitog i angloameričkog akuzatornog tipa postupka podjednako prihvaćaju načelo pravičnosti razrađujući ga u brojnim odredbama postupovnih zakona.

Sudska praksa i doktrina izgradili su četiri opća elementa pojma “pravičnog postupka”. Prva dva se odnose neposredno na prava stranaka – pravo stranaka da budu nazočne radnjama u postupku te saslušane prije donošenja odluke (*audiatur et altera pars*) i pravo stranke da u postupku poduzima sve radnje koje može poduzimati njezin protivnik (“jednakost oružja”). Druga dva elementa vezana su uz “kvalitet” sudskih odluka, pri čemu je prvi izražen negativnom formulacijom (zabranom) – sudske se odluke u načelu ne smiju temeljiti na nezakonitim dokazima, dok je drugi izražen afirmativno (nalogom) – sudske odluke moraju biti obrazložene. Sva četiri elementa dolaze do izražaja tijekom cijelog kaznenog postupka, budući da se oni koji se odnose na sudske odluke primjenjuju na sve vrste odluka sudskih tijela u svim stadijima postupka, a ne samo na presude kao krajnji rezultat kaznenog postupanja. Posebni elementi pojma “pravičnog postupka” – pretpostavka okrivljenikove nedužnosti i posebna jamstva okrivljenikove obrane vezani su samo uz kazneni postupak.

Sveobuhvatnost načela pravičnosti kaznenog postupka kao stožernog načela suvremenog kaznenog procesnog prava pruža nove mogućnosti na putu iznalaženja ravnoteže između dviju suprotstavljenih tendencija – tendencije učinkovitosti kaznenog postupka i tendencije zaštite prava građana.

Literatura

- Ashwort, A.: Article 6 and the Fairness of Trial, *Criminal Law Review*, April, 1999., p. 261.-272.
- Ashwort, A.: *The Criminal Process: An Evaluative Study*, Oxford, 1994.
- Bavcon, LJ.: Kazneno pravo i zaštita prava čovjeka, *HLJKPP*, god. 4., 1997., br. 2, str. 395.-402.
- Bayer, V.: *Kazneno procesno pravo – Odabrana poglavlja*, Knjiga I. (priređio prof. dr. Davor Krapac), Zagreb, 1995.

- Bolle, P.: H.: Jesu li inkompatibilni pravičnost kaznenog postupka i sloboda medija? Izbor članaka iz stranih časopisa, god. 34., 1994., br. 1, str. 92.-100.
- Corpus Juris 2000., Hrvatska udruga za europsko kazeno pravo, Zagreb, 2003.
- Damaška, Mirjan: Dokazno pravo u kaznenom postupku: oris novih tendencija, Pravni fakultet u Zagrebu, Poslijediplomski studij iz kaznenopravnih znanosti, Zagreb, 2001.
- Damaška, M.: O miješanju inkvizitornih i akuzatornih procesnih formi, HLJKPP, vol. 4., 1997., br. 2, str. 381.-394.
- Eser, A.: Funkcionalne promjene procesnih maksima krivičnog prava: na putu ka "reprivatiziranju" krivičnog postupka, ZPFZ, god. 42., 1992., br. 2, str. 167.-191.
- Galligan, D. J.: Due Process and Fair Procedures: A Study of Administrative Procedures, Oxford, 1996.
- Goranić, I.: Suđenje u "razumnom roku" – jedan od uvjeta za pravično suđenje (članak 6. st. 1. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda), Vladavina prava, god. IV, 2000., br. 6, str. 47.-63.
- Grubač, M.: Racionalizacija kazenskoga postupka s poenostavitvijo procesnih oblik, Revija za kriminalistiku in kriminologiju, let. 37., 1986., št. 2, str. 105.-111.
- Jambrek, P.: "Fair Trail" po Evropski konvenciji za človekove pravice, Podjetje in delo, 1994., št. 7, str. 941.-944.
- Kobe, P.: "Enakost orožja" v kazenskem postopku in jugoslovensko kazensko procesno pravo, Zbornik znanstvenih razprav, let. XXXIII, 1968, str. 3.-21.
- Konjić, Z.: Trajanje kaznenog postupka i pravo na suđenje bez zakašnjenja u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2000.
- Krapac, D.: Engleski kazneni postupak, Zagreb, 1995.
- Krapac, D.: Izdvajanje zapisnika o nezakonitoj pretrazi, HLJKPP, vol. 6., 1999., br. 1, str. 271.-283.
- Krapac, D.: Kazeno procesno pravo, Prva knjiga: Institucije, I. izdanje, Zagreb, 2000.
- Krapac, D.: Kazeno procesno pravo, Prva knjiga: Institucije, II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 2003.
- Krapac, D.: Osnovna prava čovjeka i građanina i načela krivičnog postupka, ZPFZ, god. 39., 1989., br 5-6, str. 827.-854.
- Krapac, D.: Reforma kaznenog postupka i zaštita ljudskih prava, HLJKPP, god. 1., 1994., br. 1, str. 81.-121.
- Pusić, E.: Društvena regulacija, Zagreb, 1989.
- Sanders, A. – Young, R.: Criminal Procedure, London, 1984.
- Schroeder, F. C.: Strafprozessrecht, 2. Aufl., München, 1997.
- Sharpe, S.: The European Convention: A Suspects Charter? The Criminal Law Review, 1997., p. 848.-860.
- Zupančić, B. M.: Komentar čl. 19, 20, 23, 27, 31, 29, 36 i 37. Ustava R. Slovenije, u Nova ustavna ureditev Slovenije, Ljubljana, 1992.

Tumač kratica

EKZLJP - Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, 1950.

ESLJP - Europski sud za ljudska prava

HLJKPP - Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu

KZ - Kazneni zakon

NN - Narodne novine

VSRH - Vrhovni sud Republike Hrvatske

ZIDZKP - Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o kaznenom postupku, 2002.

ZKP - Zakon o kaznenom postupku, 1997.

ZPFZ - Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu

ZRPFS - Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu

THE NOTION OF THE PRINCIPLE OF FAIRNESS OF TRIAL BEFORE A CRIMINAL COURT

In this paper, the notion of the principle of fairness of trial before a criminal court as the basic principle of contemporary criminal procedural law is discussed. After establishing the position of the principle of fairness in the system of the principles of criminal procedural law, the content of the notion of the principle of fairness of trial in criminal matters is presented. The notion is a complex one the essence of which is created with the help of such a construct of trial that guarantees the participants in the procedures equal opportunities to influence the outcome. The universal acceptance of the principle of fairness of trial can be seen in its constitutionalisation in the main international legal acts on human rights. The notion of fairness of trial historically emerged as the standard of law in Anglo-American law. Another important creator of that principle is the European Court of Human Rights that is the European Commission for Human Rights, the institutions of which in their rich practice formulate certain elements of this ethical and legal principle. By presenting the criteria which serve to assess whether a trial satisfies the principle of fairness of trial, the author here discusses the general elements which are valid in every court procedure and the specific elements which fit in with the specific nature of particular criminal procedures. After the analysis of the notion of the principle of fairness of trial, the author concludes that the all encompassing nature of this basic principle of criminal procedural law offers new possibilities on the path to finding the balance between two opposing tendencies - the tendency of the efficiency of criminal procedures and the tendency of the protection of civil rights.

Key words: *Criminal procedure, principle of fairness of trial, European Court for Human Rights, illegal evidences, presumption of defendant's innocence*